

Človek v središču ali na robu stvarstva?

Ekološka videnja v Stari zavezi

Ekološka problematika, ki nas dandanes kliče k resnemu soočenju, kot takšna v Svetem pismu ne obstaja. Narava in človekov odnos do nje pa sta prisotna na številnih straneh Svetega pisma. Njihova razlaga je v zahodni civilizaciji odločilno vplivala na oblikovanje človekovega odnosa do sveta. Je odgovorna tudi za sodobno izkoriščanje narave in ogroženost življenja na njej?

Leta 1967 je izšel članek Lynna Whitea z naslovom "Zgodovinske korenine naše ekološke krize."¹ Z njim je odprl sodoben pogovor o pogledu Svetega pisma na svet. Številne kritike je izzvala trditev, da je človek dobil dovoljenje za nasilje nad svetom v Božjem naročilu: "Bodita rodovitna in množita se, napolnita zemljo in si jo podvrzita; gospodujta ribam v morju in pticam na nebu ter vsem živalim, ki se gibljejo po zemlji!" (1 Mz 1,28). Vendar je Lynn White v resnici rekel nekaj drugega: ne svetopisemsko besedilo samo, temveč njegova razlaga na krščanskem zahodu je pripeljala do sodobne ekološke krize. Zadel pa je v bistvo, ko je poudaril, da je človekov odnos do vprašanja ekologije odvisen od tega, kaj misli o sebi v odnosu do stvari okrog sebe. "Človeška ekologija je najmočnejše pogojena s pogledom na našo naravo in usodo, to je – z vero."² Dejansko zgodovina zahodne miselnosti in sodobna diskusija o okolju kažeta, da razumevanje Svetega pisma odločilno vpliva na verovanje, smernice in ravnanje družbe. Številni biblicisti sodelujejo v sodobnem pogovoru o okolju in raziskave s tega področ-

ja se množijo. Predsedniški nagovor udeležencem letnega srečanja Society of Biblical Literature v New Orleansu v Louisiani 1996 je bil posvečen pogledom Svetega pisma na naravo pod naslovom, ki pomenljivo kaže, da se svetopisemske trditve o naravi ne skladajo zlahka z našo logiko: "Dež na deželo, kjer nihče ne živi: Hebrejska Biblija o okolju."³ Predstavila bom nekaj poudarkov, kjer avtor na novo osvetljuje ali pa postavlja pod vprašaj marsikatero zakoreninjeno prepričanje o svetopisemskem pogledu na svet.

Eno od njih je do nedavnega prevladovalo med biblicisti samimi, namreč da Sveto pismo z nezaupanjem gleda na naravo. To naj bi izviralo iz njegove borbe z okoliškimi religijami, ki so v naravnih silah in pojavih videle božanstva. In dalje naj bi se Sveto pismo daleč bolj kot za naravo zanimalo za zgodovino. Poglobljeni pogled v svetopisemsko govorico o stvarstvu pa vse bolj odkriva, kako globoko so svetopisemski pisci čutili s svetom. Vendar bo potrebno še mnogo dela, da bomo razumeli, kaj Sveto pismo govori o človekovem okolju. V sodobni ekološki krizi ni pomembno le svetopisemsko besedilo, temveč tudi zgodovina njegove interpretacije v zahodnem svetu.

Že vprašanje, ali se v besedah "podvrzita si [...] gospodujta" (prim. 1 Mz 1,28) skriva dovoljenje za izkoriščanje ali za upravljanje s svetom, je za številne raziskovalce sporno. Predpostavlja namreč prepričanje, da človeštvo stoji nad svetom, da je torej svetopisemsko

pojmovanje sveta antropomorfno. Zato nas najprej zanima vprašanje, kakšno je po pojmovanju Svetega pisma človekovo mesto v naravi oziroma kakšen je njegov odnos do ostalega stvarstva.

Z ozirom na dolgo in raznoliko svetopisemsko izročilo, različno miselno in družbeno okolje piscev in poslušalcev ter drugih dejavnikov lahko pričakujemo, da ne obstaja en sam, temveč paleta pogledov na vrednost stvarstva in človekovo mesto v njem. Toda vsi izvirajo iz temeljne svetopisemske trditve, namreč iz dejstva stvarjenja. Sveto pismo govori o človeku in njegovem mestu v svetu v jeziku stvarjenja. Znotraj njega pa se vrstijo različni pogledi.

1. Človek na vrhu piramide stvarstva (1 Mz 1)

Prvi opis stvarjenja sveta je v 1 Mz 1. Bog ustvari svet in vse na njem s svojo besedo. To jasno kaže, da je svet ločen od Boga – ni ne izliv božanstva ne mitično razumljena manifestacija Božje narave in njegove moči. Toda če je bil poklican v bivanje po Božjem hotenju in po njegovi besedi, pomeni, da je njegova posest in ON njegov gospodar.⁴

Iz tega izhodišča lahko vidimo tudi človekovo mesto v svetu. Brez dvoma ima človek v besedilu o stvarjenju sveta v 1 Mz 1 najvišje mesto med vsemi ustvarjenimi bitji. Po tem besedilu obstaja hierarhija, po kateri je Bog nad vsem stvarstvom, človek pa na vrhu piramide ustvarjenega. Pomembno za človekov odnos do sveta v tem (tako imenovanem duhovniškem besedilu) pa je, ali Božji govor prvemu človeškemu paru na šesti dan stvarjenja (1,28-29) pomeni zapoved ali blagoslov. Biblični in staro orientalski kontekst govorita v prid blagoslovu. Človek je ustvarjen kot kraljevski upravitelj stvarstva. Ustvarjen je po "Božji podobi" in to vključuje svobodo in odgovornost, da deluje kot Božji zastopnik v svetu. Kot tak mora delovati v skladu z Božjo voljo, ki hoče dobro stvarstvu. Torej je nje-

govo "gospodovanje" nad naravo pogojno. Poverjeno mu je, da "gospoduje" nad živalmi, zemljo pa naj si "podvrže". Ta izraz pa vključuje tudi nasilno podređitev, teptanje z nogami (prim. Jer 34,11-16; Neh 5,5; 2 Krn 28,10). Tako to besedilo, še posebej zunaj konteksta, lahko da povod za razlago v pomenu človekove gospodovalnosti nad stvarstvom.

Sprašujemo se, ali je takšno sklepanje upravičeno? Imajo torej prav tisti, ki Sveto pismo dolžijo kot glavnega ali vsaj sokrivca za izkoriščanje stvarstva? Vendar ožji in širši svetopisemski kontekst ne podpirata te razlage. Temeljno izhodišče svetopisemske govorice o svetu je, da je Božje delo, odsev njegove lepote, modrosti in dobrote. Pisec poročila o stvarjenju izraža občudovanje in ljubezen do stvarstva. Opisuje svet, do koder seže oko in čez in ves čas ponavlja, da ga je Bog ocenil kot dobrega. Poleg prostora je vanj modro vključen tudi čas kot prehajanje iz dneva v noč in iz enega letnega časa v drugega, kar je potrebno za rodovitnost zemlje. V časovno zaporedje je umetelno vgrajeno bogoslužje s svojo hierarhijo, ki vključuje takorekoč vse. Sobotni počitek na primer je potreben ne le človeku, temveč vsemu stvarstvu, vzame si ga celo Stvarnik – vgrajen je v samo zgradbo sveta. Tako se človekovo mesto v svetu ne kaže kot središčno in odločujoče. Človek je predstavljen kot najvišji v stvarstvu, nikakor pa ne more izbrisati dejstva, da je ustvarjen in kot tak potrjen redu, ki ga je postavil Bog.

2. Človek v svetu in za svet (1 Mz 2-3)

Drugačen je opis sveta v drugem izročilu, imenovanem jahvistično, ki se nahaja v 1 Mz 2-3. Opis je zaznamovan s čutenjem in prepričanju avtorjevih sodobnikov glede človekovega odnosa do ostalega stvarstva, o dejavnostih božanstva in sploh z agrikulturnimi vzorci in obrednim koledarjem. Ključnega

pomena je 2,5b: "... Gospod Bog še ni pošiljal dežja na zemljo in ni še bilo človeka, da bi polje obdeloval." Besedilo kaže na medsebojno odvisnost med zemljo, človeštvom in božanstvom. Življenje rastlin, živali in človeka izvira iz zemlje, ki je središčni del enotnega organskega sistema narave.⁵ V tej medsebojni odvisnosti ima človek nalogo, da služi zemlji s tem, da jo usposoblja za vzdrževanje življenja, Bog pa skrbi za dež. Kot pravi T. Hiebert, sta to "najbolj temeljna elementa obstoja, katerih odsotnost označuje stanje sveta pred stvarjenjem."⁶

Medsebojno odvisnost med človeštvom in svetom naglašata tudi 2,7: "Gospod Bog je iz zemeljskega prahu izoblikoval človeka, v njegove nosnice je dahnil življenjski dih ..." Človek je torej ustvarjen iz zemlje, v katero se bo vrnil (prim. 3,19). S tem pa je soroden ostalim živim bitjem, ki so prav tako ustvarjena iz zemlje in kot on sposobna živeti iz istega "dih življenja". "Človek je torej na svetu in od sveta po svoji fizični realnosti kakor po svoji vlogi ali funkciji."⁷

Vendar tudi v jahvističnem poročilu človek ni preprosto izenačen z ostalim svetom. Na neki način stoji ob Bogu. Bog in človek namreč delata skupaj, da preoblikujeta okolje v svet, zmožen za bivanje (prim. Iz 45,18; Ps 115,16). Toda v 1 Mz 3,17 pride do resnega preobrata. Zaradi človekovega greha postane zemlja prekleto, kar pomeni, da si človeštvo in svet postaneta odtujena, njun odnos je dvoumen. S tem pa smo stopili v področje, ki so ga zlasti razvijali preroki, namreč da obstaja tesna zveza med človekovo moralnostjo in usodo ostalega sveta.

Tudi v odnosu med človekom in živalmi se zgodi preobrat. V raju vlada med njimi mir. Človek daje imena vsem živalim, tako divjim kot udomačenim (te so po gledanju jahvističnega pisca ustvarjene že na začetku, v raju – prim. 1 Mz 2,18-20). Po zavezi z Noetom po vesoljnem potopu pa se živali bojijo človeka

(prim. 9,2-3), ker jih zdaj ubija za prehrano. Čeprav je po svetopisemskem besedilu to dovoljeno, pa isto besedilo izraža tudi zavest o svetosti življenja: človek ne sme uživati krvi, ki je sedež življenja (prim. 9,4 sl.). S tem je postavljena meja njegovi krvoločnosti.

Po drugi strani pa se človek boji divjih živali, podobno kot se v odnosu z zemljo boji puščave. Med blagoslovi, ki jih bodo deležni, kateri se držijo Božje postave, je tudi ta, da bo Bog pregnal hude zveri iz dežele (prim. 3 Mz 26,6). Zdaj velja kot posebno znamenje vojščaka, če ubije leva ali medveda (prim. 1 Sam 17,34-35; 2 Sam 23,20), ki sta skupaj z orlom simbol moči, poguma in svobode, pa tudi nevarnosti in uničenja (prim. Am 3,8; 5,19). V ta svet medsebojne napetosti, ogrožanja in borbe odjeknejo vizije o prihodnosti, o eshatologiji. To so ena najveličastnejših besedil svetopisemske preroške in apokaliptične poezije in hkrati najbolj nenavadna besedila o odnosu med človekom in ostalim stvarstvom. Tako beremo pri Iz 11,6-8:

*"Volk bo prebival z jagnjetom
in panter bo ležal s kozličem.
Teliček in levič se bosta skupaj redila,
majhen deček ju bo poganjal.
Krava in medvedka se bosta skupaj pasli,
njuni mladiči bodo skupaj ležali
in lev bo jedel slamo kakor govedo.
Dojenček se bo igral nad gadjo luknjo
in odstavljani bo iztezal svojo roko
v modrasjo odprtino."*

Besedilo sodi k napovedi o novem kralju, Davidovem potomcu (11,1-5). Obljublja pa nič manj kot preobrazbo v naravnem, kozmičnem redu. Živali, ki so si naravni sovražniki, bodo živele v miru in celo spremenile svojo prehrano. S tem pa je povezana tudi napoved pravičnosti, usmiljenja, miru in sloge v naravnem redu (prim. Oz 2,20 sl., Ezk 34,25). Nekoč bo svet varen za doma-

če živali in za otroke. To pomeni, da zdaj ni takšen, da v njem vladajo rop, nasilje in smrt. Avtorji poudarjajo, da od tu lahko vodi pot v apokaliptično odklanjanje sveta. Hkrati pa k vprašanju, ali morda stvarstvo potrebuje odrešenje.

3. Človekove meje

V tem poglavju G. M. Tucker še radikalneje postavlja pod vprašaj mišljenje o človekovem prvenstvu v stvarstvu. Dosedanja besedila so pokazala, da antropocentričen pogled na stvarstvo ni neomejeno sprejet v Svetem pismu. Tako Mojzesovo Peteroknjižje kot preroška literatura postavljata človeku meje v njegovi uporabi narave. Z nekaterimi zapovedmi želita varovati naravo, kot npr. ptičji podmladek (prim. 5 Mz 22,6) ali gozd (prim. 5 Mz 20,19). Nekatera besedila pa govorijo o ekološki katastrofi zaradi človekovega moralnega propada. Tako Oz 4,1-3:

*“... ker ni resnice ne dobrote
in ne spoznanja Boga v deželi.
Množijo se krivo priseganje in laž,
uboj, tatvina in prešuštvo,
prelivanje krvi zadeva ob prelivanje krvi.
Zato vene dežela
in se suši vse, kar prebiva v njej,
Živali polja in ptice neba,
ginejo tudi ribe v morju.”*

Predstavljen je torej učinek greha. Na najgloblji ravni je človekova odpoved zvestobe Bogu. Iz tega sledijo grehi proti sočloveku, vse do prelivanja krvi. In kot zadnja posledica je, da zemlja z vsemi svojimi prebivalci, tako ljudmi kot bitji na polju, v zraku in morju, gine in končno usahne. Človek je res v središču sveta, toda ves svet trpi zaradi tega. Ta antropocentričen pogled na svet seveda ni absoluten: “Človeška bitja imajo moč – toda ne pooblastila – da kvarijo in celo uničijo ostalo stvarstvo.”⁸

Najmočnejši izziv prepričanju, da je človek vrh stvarstva, predstavlja Gospodov odgovor Jobu v poglavjih 38-39. Avtorji opozarjajo na kombinacijo Gospodovega ironičnega vpraševanja Joba ter aluzij na veselje in smeh ustvarjenih bitij. V tem vpraševanju o čudesih narave se razodevajo meje Jobovega, t. j. človekovega védenja o stvarstvu in s tem tudi možnosti, da bi ga obvladoval. V središču je Gospodov načrt (prim. 38,2 – v SSP posvet), ki vključuje tako skrb za vse stvarstvo in njegove meje. V poglavjih 38-39 se Bog sprehodi od svojega ustvarjanja v preteklosti do sedanjega vzdrževanja sveta. Pri tem sprašuje Joba: “Kje si bil?” in “Ali moreš? Kdo more?” Ta sprehod zajame kozmogonijo, meteorologijo in zoologijo. Seveda je Jobov odgovor kar najskromnejši. Vizija kozmosa je še širša kot duhovnikova v 1 Mz 1, obsežnost in raznolikost pokrajine pa presega tisto pri jahvistu v 1 Mz 2-3. Tam, kjer je za jahvista zastrašujoča puščava onkraj njemu domače rodovitne zemlje, Bog v posmeh vsaki razumni ekonomiji razsipa dragoceni dež:

*“Kdo je predril nalivu odtok
in pot blisku in gromu,
da pada dež na zemljo, kjer ni ljudi
na puščavo, ki v njej ni človeka, ...?”
(38,25-26).*

Torej divjina, puščava, ki človeka ogroža, ni od Boga pozabljen del stvarstva. In prav tako ne divje, neudomačene živali, ki po staro orientalski miselnosti predstavljajo svet zunaj človeške kulture. Jobova knjiga zavrača prepričanje, da naj vse stvarstvo služi človeku. Živali, ki jih predočuje Jobu, so vse divje, neudomačene (lev, krokar, divje koze, košute, divji osel, divji vol itd.). Njih človek ne more nadzirati kot domače živali. In vendar niso predstavljene kot sovražne sile. Bog skrbi zanje in vabi Joba, naj se preda občudovanju, da tudi one obstajajo na svetu

in da jim Bog skrbi za hrano. Zgodi se lahko, da človek sam postane v tem naravnem redu hrana za živali (trupla na bojišču za ptice roparice – prim. 39,30).

Job 38-39 torej postavlja pod vprašaj človekov naravni nagon po gospodovanju in udomačevanju. Človek niti ne pozna vseh stvari niti ne z njimi upravlja. To je pridržano Bogu. Zato imajo vsa bitja, tako roparji kot plen, svoje mesto v svetu. In vsi kraji, vključno z divjino, imajo svoje mesto v svetu. Tukaj človekovo poslanstvo ni posebej nakazano. Toliko bolj je v Ps 104, ki podobno kot 1 Mz 1 in Job 38-39 slavi Boga Stvarnika in vse njegovo stvarstvo. V psalmu so nagovorjeni vsi čuti in vsa čutenja, zlasti radost v tem, kar človek vidi, sliši, čuti in okuša. Divje živali

niso ničesar demonskega, saj se trudijo za preživljanje mladičev (v. 21). Vse stvari v naravi, voda, hrana, zavetišče, čas so zato, da vzdržujejo vsa živa bitja. Tudi človek kot ena izmed vrst živi od Božjih darov in jih uživa (v. 14-15,26). Prav nič ni v tem izvzet.

Življenje vseh bitij, vključno človeka, je omejeno (v. 27-30). Bog jim odmerja hrano in čas življenja. Ko jim odvzame dih življenja, preminejo, vendar to ne pomeni konec stvarstva. Iz prahu, v katerega se povrnejo, Bog ustvarja nova bitja in jih oživlja z dihom življenja. Tudi ta krogotok obnavljanja življenja je Božji dar. In tako zopet to besedilo nedvomno pričuje, da je Bog izvor vsega življenja na svetu in njegov vzdrževalec. Vse pričakuje od njega in vse sprejema od njega.

Janez iz Kastva: Delo prvih staršev, obočna freska, ok. 1490, c. sv. Trojice, Hrastovlje.

Sklep

Sprehod skozi besedila Svetega pisma, ki se dotikajo odnosa med človekom in svetom in človekove vloge v njem, je izzival nekatere zakoreninjene premise o človekovi pomembnosti v svetu. Dolžiti Sveto pismo za sodobno ekološko krizo se tako izkaže neupravičeno. Toda avtorji, ki opozajajo na skromnost v človekovem vrednotenju svojega mesta v svetu, hkrati trdijo, da Sveto pismo priznava človeku gospodstvo nad svetom in da bi bilo zanikati to njegovo moč in iz nje izvirajočo odgovornost enako nevarno kot jo pretiravati. G. M. Tucker priznava, da pregled besedil, ki govorijo o človekovem mestu v svetu, pokaže na možnosti in na težave. Najprej je gotovo, da so vsa besedila, pa naj se v nekaterih pomembnih pogledih še tako razlikujejo, enotna v prepričanju, da ima človek posebno mesto v stvarstvu. Toda pozor! To ne pomeni pravic, temveč izpostavlja odgovornost. Tudi občudovanje pred stvarstvom in priznanje svoje krhkosti (Ps 8). Pred stvarstvom se človek zave svoje minljivosti in majhnosti. To opazovanje nas lahko pripelje celo na rob groze spričo naše neznatnosti, s katero se naravnost izgubimo v svetu, "ki nas niti ne opazi in se ne meni za nas."⁹

Sveto pismo predstavi človekovo posebno mesto v stvarstvu realno. Človeški rod ima moč, da preoblikuje in spreminja okolje, to pa dejansko do neke mere počne vsako živo bitje. Sveto pismo priznava človeku avtoriteto v stvarstvu, prav tako pa tudi njegove meje. Najodločilnejše pri tem je, da biblični pogled na svet ni v prvi vrsti antropocentričen, temveč teocentričen. Zato ne govori o naravi, temveč o stvarstvu. Svet ni božanstvo. Dober je, ker je Božja stvaritev, ne ker bi bil božanski. Bog deluje v svetu, a je različen od sveta. In prav tako skrivnosten in nedojemljiv kot Bog, ki deluje v zgodovini, "kajti isti Bog, ki pošilja dež, ga tudi odtegne ali ga pošlje preveč."¹⁰

Ob sprehodu skozi svetopisemsko besedila, ki govorijo o človeku in svetu, postane na novo očitno, kako pomembno je njegovo sporočilo o zadnjem izvoru, pomenu in namenu sveta. Kajti s pravom lahko rečemo, da za sodobno izkoriščanje narave ni krivo svetopisemsko vrednotenje človekovega mesta v svetu, celo ne razlaga, ki preko mere poudarja njegovo gospodstvo nad svetom. Po svetopisemskih premisah je namreč tudi na vrhu piramide stvarstva odgovoren Bogu. Pač pa, kot pravilno naglašja J. Barr, "se je veliko sodobno izkoriščanje narave začelo v liberalnem humanizmu, v katerem človek nič več ne gleda nase kot na bitje, ki je odvisno od Stvarnika, in v katerem je zato njegov položaj gospodovanja v svetu in pravica do razpolaganja z naravo za njegove lastne namene neomejena – drugače kakor v Svetem pismu."¹¹

1. "The Historical Roots of our Ecological Crisis," v: *Science* 155 (1967), 1203-1207; ponatis v: *Ecology and Religion in History*; izd. D. Spring in E. Spring; New York 1974, 15-31.
2. Gl. L. White, n. d., 23.
3. G. M. Tucker, "Rain on a Land Where No One Lives: The Hebrew Bible on the Environment," v: *Journal of Biblical Literature* 116 (1997)1, 3-17 (z obsežno bibliografijo o tematiki).
4. Prim. G. von Rad, *Old Testament Theology* I; prev. D. M. G. Stalker; London 1982, 4. izd., 142-143.
5. Prim. T. Hiebert, *The Yahwist's Landscape: Nature and Religion in Early Israel*; New York 1996, 65.
6. T. Hiebert, n. d., 72.
7. G. M. Tucker, "Rain on Land, Where No One Lives ...", 8.
8. G. M. Tucker, n. d., 13.
9. J. L. Mays, "What is a Human Being? Reflections on Psalm 8," *Today* 50 (1994), 514.
10. G. M. Tucker, "Rain On a Land Where No One Lives ...", 17.
11. J. Barr, "Man and Nature: The Ecological Controversy and the Old Testament," v: *Ecology and Religion in History*; izd. D. Spring in E. Spring; New York 1974, 73.